

України. Міграції диких тварин, тобто переміщення їх через державні кордони, пов'язані з їх життєвими циклами або викликані змінами умов їх існування в місцях перебування, спричиняють автоматичні зміни у видовому і кількісному складі тваринного світу. Отже, дикі тварини у межах держави автоматично стають об'єктами її охорони а ті, що виходять за її межі, охороняються відповідно до законодавства іншої держави.

Отже, наведені вище ознаки повинні бути враховані при правовому визначенні поняття «тваринний світ», під яким слід розуміти сукупність живих організмів усіх видів диких та інших тварин, на всіх стадіях розвитку, які постійно або тимчасово населяють територію України, у стані природної волі, напіввільних умовах чи в неволі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Екологічне право України. Навчальний посібник. 2-е видання: доповнене та перероблене / Л.О. Бондар, В.В. Курзова. – Вид-во «Бурун Книга». – 2008. – С.144.

2. Книш В.І. Щодо поняття правової охорони об'єктів тваринного світу / В.І. Книш // Форум права. – 2010. – №1. – С. 153-158.

3. Кобецька Н.Р. Екологічне право України: навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер. – 2007. – С. 237.

4. Колбасов О.С. Природа как объект правовой охраны // В кн. Правовые вопросы охраны природы. – М.: Госюриздат, 1963. – 215 с.

5. Константиныди С.С. Охрана животного мира (правовые вопросы). – Алма-Ата, Кайнар, 1975. – 128с.

6. Офіційний вісник України

7. Петров В.В. Правовая охрана природы в СССР. Учебник. – М.: Юрид.лит., 1984. – 384 с.; Вовк Ю.А. Советское природоресурсовое право и правовая охрана окружающей среды: Общая часть. – Х.: Вища школа, 1986. – 160 с.

8. Скарби заповідної природи України: реальне й бажане // Наук. світ. – 2007. – №3. – С. 18-19; Національна доповідь України про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі // Довкілля для Європи: Спец. вип. до 5-ї Всеєвропейської конф. міністрів навкол. середо-вища. – К.: Наук. думка. – 2003. – С. 44.

УДК 347.214.2

ЛІС ТА ЛІСОВА РОСЛИННІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТИ РЕЧОВОГО ПРАВА

Оніка Я. В.,

Партнер юридичної фірми
«Кібенко, Оніка і партнери»,
м. Харків

Анотація: У статті проаналізовано поняття «ліс» та «лісова рослинність» з точки зору цивільного права. Вказано на неможливість віднесення лісу до об'єктів цивільних прав. Визначено співвідношення земельної лісової ділянки та лісової рослинності. Зроблено висновок про віднесення лісової рослинності за аналогією багаторічних насаджень, до складових частин речі – земельної ділянки, з чого випливає неможливість самостійної оборотоздатності лісової рослинності на земельній ділянці.

Ключові слова: ліси, лісові землі, земельні ділянки лісгосподарського призначення, об'єкти цивільних прав, речові права, нерухомість.

Анотація: В статье проанализированы понятия «лес» и «лесная растительность» с точки зрения гражданского права. Указано на невозможность отнесения леса к объектам гражданских прав. Определено соотношение земельного лесного участка и лесной растительности. Сделан вывод об отнесении лесной растительности по аналогии многолетних насаждений, к составным частям вещи – земельного участка, из чего вытекает невозможность самостоятельной оборотоспособности лесной растительности на земельном участке.

Ключевые слова: леса, лесные земли, земельные участки лесохозяйственного назначения, объекты гражданских прав, вещные права, недвижимость.

Annotation: In this, article the meanings of «forest» and «forest vegetation» were analyzed from the point of view of the civil law. The unavailability of assignment of forests to the object of civil rights is shown. The co-relation between real forest range and forest vegetation. The output as to assignment of forest vegetation, like by the analogy with perennial plantations, to a component parts of the item – plots of land is made, wherefrom follows the opportunity of independent circulability of forest vegetation on the plot of land.

Key words: forests, forest lands, plots of land for forestry purposes, objects of civil rights, real rights, real estate.

У чинному Лісовому кодексі України (далі – ЛК України) ліс проголошується як об'єкт права власності. Так, Глава 1 ЛК України має назву «Право власності на ліси» і закріплює право державної, комунальної та приватної власності на ліси. Разом з тим, ЛК України містить такі поняття як: «лісова ділянка», «земельна лісова ділянка», «лісовий фонд», «землі лісгосподарського призначення». Право власності є перш за все цивільним правом, правом на річ. Якщо право власності встановлюється саме до такої категорії як «ліс», то ліси повинні відповідати

усім критеріям, які стосуються речей як об'єктів цивільних прав.

Питаннями лісового права займалися такі вчені як Г.І. Балюк, А.П. Гетьман, В. Непийвода, О.П. Чопик, М.В. Шульга та ін. Але питання лісу та лісової рослинності, як об'єктів речового права, досі не розкрито у вітчизняній правовій науці, оскільки основна увага приділялася лісу як об'єкту охорони навколишнього середовища та правовому режиму земель лісгосподарського призначення.

Чи насправді ліс є річчю у розумінні цивільного права? Якщо так, то до яких речей відносяться ліси за класифікацією речей, наведеною у Цивільному

кодексі України? Яке місце займає лісова рослинність у класифікації об'єктів цивільних прав? Вказані питання потребують відповіді, щоб вважати ліс та лісову рослинність об'єктами цивільного права, зокрема, об'єктами права власності.

Отже, метою статті є з'ясування правової природи лісу та лісової рослинності та кваліфікація їх з точки зору віднесення до об'єктів речового права.

За визначенням ЦК України, річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки (ч. 1 ст. 179).

Отже, перш за все, проаналізуємо, у якій мірі ліс відповідає визначенню речі.

Згідно ст. 1 ЛК України, ліс – це тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище.

Тобто ліс є доволі складним поняттям, що визначається як «тип природних комплексів». У Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) природні комплекси не названі серед об'єктів цивільних прав. Спробуємо відповісти на питання, чи відповідає ліс цивільно-правовому значенню речі.

Автори науково-практичного коментаря до ЦК України за ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої звертають увагу на таку ознаку речі як «дискретність». Це означає, що річ повинна бути конкретною і матеріально відокремленою від зовнішнього світу [1, с. 43]. Але ліс, як природний комплекс, поєднує в собі систему взаємопов'язаних елементів (рослинність із ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними організмами). Усі ці елементи постійно змінюються у кількісному та якісному складі. Тобто ліс, наприклад, з певною кількістю дерев чи тварин, не є тим самим матеріальним предметом через деякий час, коли стає лісом з іншою кількістю дерев чи тварин. Але кількість рослин, тварин і мікроорганізмів постійно і досить швидко змінюється. Дикі тварини можуть вільно переміщуватися у просторі, зовсім необов'язково перебуваючи у межах одного природного комплексу, не кажучи вже про мікроорганізми. Тому, досить проблематичним уявляється індивідуалізувати ліс для цілей конкретного цивільно-правового правочину.

Отже, не можна казати, що ліс відповідає ознаці речі – дискретності. Водночас, лісова земельна ділянка, таку ознаку має, оскільки, як вказано у ч. 4 ст. 179 ЛК України, є ділянкою лісовою фонду з визначеними межами.

Іншою важливою ознакою речі, як об'єкту цивільних прав, є оборотоздатність, тобто можливість вільного відчуження.

Якщо розглядати можливість відчуження лісів, необхідно вказати на те, яким чином відбувається перехід права власності, зокрема, право приватної власності. ЛК України досить однозначно відповідає на це питання: відповідно до ст. 12 об'єктами набуття у власність є замкнені лісові ділянки. Моментом виникнення права приватної власності на лісі вказано момент одержання громадянами України та

юридичними особами документів, що посвідчують *право власності на земельну ділянку (курсив – Я.О.)*, та їх державної реєстрації.

Отже, набуття права власності на лісі відбувається саме шляхом набуття права власності на замкнену лісову земельну ділянку. Автори науково-практичного коментаря до ЛК України за ред. проф. Г. І. Балюка тлумачать «замкнутість» як розташування земельної лісової ділянки в оточенні земель з іншими видами угідь [2, с. 36]. Замкнутість і визначеність меж надають земельній лісовій ділянці ознаку дискретності.

Тому відповідь на питання, що є насправді об'єктом цивільного обороту, є цілком однозначною – земельна лісова ділянка.

Отже, річчю є земельна лісова ділянка. Спробуємо визначити, якою річчю є земельна лісова ділянка відповідно до класифікації речей за ЦК України.

Відповідно до ч. 1. ст. 181 ЦК України до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Тому за визначенням земельна ділянка є нерухомою річчю.

Що ж характеризує як річ саме лісову ділянку?

Як вказано у абз. 5 ст. 1 ЛК України, лісові ділянки можуть бути вкриті лісовою рослинністю, а також постійно або тимчасово не вкриті лісовою рослинністю (внаслідок неоднорідності лісових природних комплексів, лісогосподарської діяльності або стихійного лиха тощо). До не вкритих лісовою рослинністю лісових ділянок належать лісові ділянки, зайняті незімкнутими лісовими культурами, лісовими розсадниками і плантаціями, а також лісовими шляхами та просіками, лісовими протипожежними розривами, лісовими осушувальними канавами і дренажними системами.

Отже, ЛК України поділяє лісові ділянки на ті, що вкриті лісовою рослинністю, і ті, що постійно чи тимчасово не вкриті, але так чи інакше пов'язані з лісами.

Для встановлення юридичної природи лісової рослинності, як об'єкту цивільних прав, необхідно визначити співвідношення лісової рослинності із земельною ділянкою, на якій вона росте.

Відповідно до ч. 2 ст. 179 Земельного кодексу України (далі – ЗК України) право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (ґрунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться, якщо інше не встановлено законом та не порушує прав інших осіб. Аналогічне формулювання міститься у ч. 3 ст. 373 ЦК України: «Право власності на земельну ділянку поширюється на поверхневий (ґрунтовий) шар у межах цієї ділянки, на водні об'єкти, ліси, багаторічні насадження, які на ній знаходяться, а також на простір, що є над і під поверхнею ділянки, висотою та глибиною, які необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд».

З формулювання вказаної статті випливає, що ліс не є самостійним об'єктом права власності, що явно не узгоджується за деякими наведеними вище

положеннями ЛК України. Об'єктом права власності є саме земельна ділянка. Якщо на земельній ділянці знаходиться лісова рослинність, то право власності поширюється автоматично й на останню. Це цілком відповідає класичному правилу, сформульованому римськими юристами: «Superficies solo cedit» - те, що на поверхні слідує (юридичній долі) землі.

Коректніше б було, на наш погляд, вжити у цих формулюваннях поняття не «ліси», а «лісову рослинність», бо відповідно до чинного законодавства України земельна ділянка входить до складу лісу, а лісова рослинність – до складу земельної ділянки. У цьому можна цілком погодитись із О.П. Чопик, яка вказує, що ліс, як природний об'єкт, тип природних комплексів, екосистема, обов'язково охоплює і землю, на якій він проростає. Також вона стверджує, що ліс, як природний ресурс, не визнається окремим майновим об'єктом, він самостійно не перебуває у цивільному обороті, право власності на нього не посвідчується окремим документом [3, с. 9].

Щодо юридичної природи рослинності, що вкриває земельну ділянку, існують різні підходи у науковій літературі. Увагу науковців, перш за все, зосереджено на правовому режимі багаторічних насаджень. Але ці наукові думки можна застосовувати і до лісової рослинності, оскільки їх відмінність лише у тому, що до багаторічних насаджень відносяться лише штучні багаторічні насадження, а лісова рослинність може бути як штучною так і природною [4, с. 295].

Я.О. Самсонова на основі аналізу законодавства різних країн виділяє такі концепції співвідношення об'єктів матеріального світу із землею: самостійності усіх об'єктів, складових частин головної речі (землі), головної речі та її приналежності і концепція складної речі [4, с. 295].

Так, наприклад, В.В. Холод вважає багаторічні насадження приналежністю земельної ділянки як головної речі, вказуючи при цьому, що багаторічні насадження та земельна ділянка, на якій вони розташовані, є цілим єдиним об'єктом [5, с. 184].

На думку В.В. Холода, земельна ділянка, так само як і багаторічні насадження, як об'єкт цивільного обігу об'єктивно не існує, і з'являється тільки як результат діяльності людей, унаслідок встановлення меж земельної ділянки та висадження на ній багаторічних насаджень. До цієї діяльності земельна ділянка існує тільки як частина земної поверхні, а багаторічні насадження як саджанці, які не можуть існувати об'єктом цивільного обігу як нерухомість. Права на багаторічні насадження є похідними від прав на земельну ділянку і слідує за нею [5, с. 184].

Можна цілком погодитись із В.В. Холодом щодо неможливості самостійності багаторічних насаджень, як об'єктів цивільного обігу. Безперечно насадження не можна визнати самостійним об'єктом нерухомості, щодо якого можуть вчинятись цивільно-правові правочини.

Концепція віднесення рослинності як приналежності земельної ділянки закріплена, наприклад, у ЦК Австрії. Так, відповідно до § 295 ABGB трава, дерева, плоди і всі споживні речі, які земля приносить на своїй поверхні, залишаються

нерухомим майном так довго, доки вони є невідокремленими від землі.

Втім, розуміння земельної ділянки і рослинності, що на ній розташована, як головної речі і приналежності можна вважати правильним лише з тієї точки зору, що воно відповідає правилу: приналежність слідує за головною річчю. Однак, за визначенням приналежності, що надано ЦК України: «річ, призначена для обслуговування іншої (головної) речі і пов'язана з нею спільним призначенням, є її приналежністю» (ч. 1 ст. 186 ЦК України), - лісова рослинність не може бути визнана приналежністю земельної ділянки. Між лісовою рослинністю і земельною ділянкою немає господарського зв'язку. Якщо ж брати до уваги функціональний критерій, то треба скоріше визнати головною річчю рослинність, а не земельну ділянку, бо земельна ділянка існує для лісової рослинності, а не навпаки. Наприклад, у формулюванні «земельна ділянка лісогосподарського призначення» акцент зроблено саме на призначенні земельної ділянки. Тому вважаємо, що не правильно буде вважати земельну ділянку головною річчю, а лісову рослинність, розташовану на ній, - приналежністю.

Крім того, згадане правило, за яким приналежність слідує за головною річчю, сформульоване у ч. 2 ст. 186 ЦК України, є диспозитивним. Тобто інше може бути встановлене договором чи законом (головна річ може бути передана без приналежності). Насправді, дуже сумнівна ймовірність договору, за яким буде передбачено перехід права власності лише на земельну ділянку, окремо від рослинності, яка її вкриває.

Більш правильним видається підхід, за яким рослинність, розташована на земельній ділянці, буде вважатися її складовою частиною. У ст. 2 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» до нерухомого майна віднесено земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких неможливе без їх знецінення та зміни призначення. За цим визначенням, лісова рослинність є нерухомим майном. Але, за визначенням нерухомих речей, поданому у ч. 1 ст. 181 ЦК України, рослинність не можна чітко визнати складовою частиною земельної ділянки. Втім, така концепція б законодавця вважалася б логічною з огляду на визначення складової частини речі, що міститься у ЦК України.

Так, за відповідно до ч. 1 ст. 187 ЦК України, складовою частиною речі є все те, що не може бути відокремлене від речі без її пошкодження або істотного знецінення. Під це визначення цілком підпадає лісова рослинність, хоча українське законодавство прямо не називає рослинність чи багаторічні насадження складовими частинами земельної ділянки.

На думку Я.О. Самсонової, багаторічні рослини, які знаходяться на земельній ділянці, створюють з нею єдине органічне ціле. Відокремлення їх від ділянки слід розглядати як зміну якісних природних характеристик ділянки [4; с. 295]. Якщо це твердження не зажди можна застосовувати до всіх видів рослинності (наприклад, кущі винограду зовсім не обов'язково призведуть до знецінення земельної

ділянки), то щодо лісової рослинності можна бути цілком впевненим, що її відокремлення від земельної ділянки змінює її природні якості.

Саме тому до земельної ділянки, вкритої лісовою рослинністю, цілком логічно застосовувати правило: «При переході права на річ її складові частини не підлягають відокремленню» (ч. 2 ст. 187 ЦК України).

У вказаному питанні Я.О. Самсонова пропонує звернутися до досвіду цивільного права Німеччини, яке чітко відносить до приналежностей рухомі речі, які слугують господарському призначенню головної речі і у зв'язку з цим знаходяться у просторових відносинах із головною річчю (§ 97 Німецького цивільного уложення, далі – BGB). До приналежностей у BGB віднесено машини, устаткування, скот, засоби виробництва, інвентар та добра (§ 98 BGB) [4, с. 295].

У § 94 BGB міститься поняття «істотної складової частини земельної ділянки», до якої відносяться будівля, споруди, та продукти земельної ділянки, доки вони пов'язані із землею. Насіння стає складовою частиною з моменту посіву, рослина – з моменту посадки. Істотні складові частини не можуть бути предметом окремих прав без будь-яких винятків (§ 93 BGB).

Шляхом визнання багаторічних насаджень складовою частиною земельної ділянки пішла й вітчизняна судова практика. Цю тезу проілюструємо такою судовою справою.

У березні 2014 року ОСОБА_1 звернулась до суду із позовом про визнання договору купівлі-продажу недійсним, посилаючись на те, що на підставі державного акта на право власності на земельну ділянку від 10 червня 2009 року їй належить земельна ділянка площею S га, що розташована на території Пеньківської сільської ради Шаргородського району Вінницької області. 17 березня 2011 року між сільськогосподарським відкритим акціонерним товариством «Сад Поділля» (далі – СГ ВАР «Сад Поділля»), правонаступником якого є публічне акціонерне товариство «Сад Поділля» (далі – ПАТ «Сад Поділля»), та ОСОБА_2, яка представляла її інтереси, укладено договір купівлі-продажу багаторічних насаджень – яблунь у кількості 476 штук, за яким ПАТ «Сад Поділля» продало, а вона придбала дерева яблунь, які знаходяться на належній їй на праві власності земельній ділянці. У грудні 2011 року вона сплатила попередню оплату за договором у розмірі 7 854 грн.

Зазначаючи, що право власності на земельну ділянку поширюється й на розташовані на ній багаторічні насадження, з моменту отримання нею державного акта на право власності на земельну ділянку вона стала власником цих багаторічних насаджень – яблунь, які знаходяться на указаній земельній ділянці, а тому, спірний договір не відповідає вимогам частини другої статті 79 ЗК України, частини третьої статті 373 ЦК України, ОСОБА_1 просила визнати договір купівлі-продажу яблунь недійсним та стягнути з відповідача на її користь сплачені за цим договором кошти.

Позов було задоволено рішенням суду першої інстанції. У ньому постановлено визнати недійсним договір купівлі-продажу багаторічних насаджень –

яблунь у кількості 476 штук, укладений 17 березня 2011 року між СГ ВАР «Сад Поділля» і ОСОБА_1; стягнути із ПАТ «Сад Поділля» на користь ОСОБА_1 7 854 грн., що сплачені за договором купівлі-продажу.

Апеляційним судом це рішення було скасоване. Ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ було відмовлено у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою ОСОБА_1 на рішення суду апеляційної інстанції. Цю ухвалу позивачка оскаржила у Верховному суді України.

Верховний суд України на засіданні Судової колегії по цивільним справам Постановою від 25.02.2015 року по справі № 6-14цс15 також задовольнив позов, підтвердивши висновок суду першої інстанції, що багаторічні насадження не можуть розглядатися, як окремих об'єктів права власності без земельної ділянки, на якій вони знаходяться, оскільки є складовою частиною земельної ділянки. У Постанові також вказано, що перебування багаторічних насаджень на балансі підприємства не може вважатися підтвердженням права власності на ці насадження, оскільки баланс підприємства (організації) є формою бухгалтерського обліку, визначення складу і вартості майна і не свідчить про знаходження майна у власності (володінні) підприємства (організації) [6].

Отже, позивачка, у власності якої перебувала земельна ділянка, не могла бути покупцем багаторічних насаджень – яблунь, які знаходились на цій земельній ділянці, оскільки перебуваючи власником речі, була «автоматично» власником складових частин речі.

Цілком зрозуміло, що якби судовий спір стосувався продажу лісової рослинності, розташованої на земельній ділянці, що належала б покупцю, рішення суду було б аналогічним. З точки зору речового права правова кваліфікація лісової рослинності, як складової частини земельної ділянки, нічим не відрізняється від багаторічних насаджень.

На підставі проведеного аналізу, можна зробити такі висновки. Ліс не є об'єктом речового права, оскільки не може бути визнаним річчю. Об'єктом цивільних прав є саме земельна лісова ділянка. За своєю сутністю земельна лісова ділянка є складною річчю. Лісова рослинність є складовою частиною земельної лісової ділянки і тому не може бути окремим об'єктом цивільно-правових правочинів. Перехід права власності на земельну лісову ділянку, вкриту лісовою рослинністю, означає одночасно перехід права на лісову рослинність як складову частину земельної ділянки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 4: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки. [Текст] / За ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. – Серія «Коментарі та аналітика». – Х.: ФО-П Лисяк Л.С., 2010. – 768 с.
2. Науково-практичний коментар Лісового кодексу України / [Балюк Г. І., Власенко Ю. Л., Гетьман А. П. та ін.]; за ред. Г. І. Балюк. – Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2009. – № 10. – 368 с.

3. Чопик О.П. Правовий режим земель лісогосподарського призначення : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Ольга Петрівна Чопик . – Харків : Б.в., 2014. – 20 с.

4. Самсонова Я.О. Правове регулювання співвідношення прав на земельну ділянку з правами на багаторічні насадження, які на ній розташовані [Текст] / Я.О. Самсонова // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрова». – 2013. – № 4 (15). – С. 291-300.

5. Холод В.В. Деякі аспекти визначення правового режиму земельної ділянки та багаторічних насаджень [Текст] / В.В. Холод // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2014. – № 9-2, том 1. – С. 182-185.

6. Постанова від 25 лютого 2015 року № 6-14цс15 / Верховний суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7E71F676834F5203C2257DF9003ECFF3](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7E71F676834F5203C2257DF9003ECFF3)